

XIX Seminari sobre la Traducció a Catalunya

La traducció de la novel·la negra

XIX Seminari sobre la Traducció a Catalunya

La traducció de la novel·la negra

Aquest quaranta-quatrè Quadern Divulgatiu de l'AELC
està patrocinat per

© dels autors
Primera edició: febrer de 2012
Dipòsit legal: B-3.390-2012
ISSN: 1885-2734
Edita: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana
Canuda, 6, 5è (Ateneu Barcelonès) 08002 Barcelona
E-mail: aelc@escriptors.cat <http://www.escriptors.cat>
Realització: Insòlit, Barcelona
Impressió: La Impremta Ecològica, Barcelona

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra
només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat d'excepció prevista per la llei.
Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu
fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

Sumari

7

Presentació
Bel Olid

9

La traducció de la novel·la negra
Ramon Folch i Camarasa

La novel·la negra vista pels seus traductors

37

Els enemics del traductor
Pau Vidal

47

El traductor de novel·la negra
Jordi Cussà

53

La llibertat de l'escriptor
Teresa Solana

Presentació

Bel Olid

La novel·la negra és un gènere que, des de fa uns anys, capta cada cop més atenció tant del públic com de les editorials i la crítica. Al món del llibre en català, però, no es pot dir que aquest interès sigui recent; tenim casos com la col·lecció que va fundar Manuel de Pedrolo el 1963, «La cua de palla». Aquesta col·lecció ens acostava els clàssics del gènere i se sustentava en les traduccions d'obres estrangeres, i es caracteritzava per un reconeixedor color groc que curiosament coincideix amb el fet que en francès la novel·la d'aquest estil no és negra, sinó groga.

Atesa tant la importància històrica com la rellevància actual del gènere a les nostres lletres, ens ha semblat pertinent dedicar la XIX Jornada sobre Traducció a Vilanova precisament a la traducció de novel·la negra. En aquest volum trobareu les intervencions que hi van fer alguns dels participants.

En primer lloc, Ramon Folch i Camarassa, en la seva xerrada introductòria, recorda Manuel de Pedrolo i la seva aportació prolífica a la literatura catalana del segle XX. En un relat molt personal, mira enrere i parla dels temps en què havia de traduir trenta pàgines al dia per fer bullir l'olla, o els seus anys com a

traductor de l'OMS. És el testimoni d'un novel·lista i traductor amb molts anys d'experiència, que ha traduït els grans autors del gènere, des de Patricia Highsmith o Raymond Chandler a Agatha Christie o Georges Simenon, i que ens dóna sobretot una visió de les condicions en què es treballava durant els anys del franquisme.

Contrasta amb Camarassa la intervenció de Pau Vidal, traductor de Camilleri entre molts d'altres, que repassa les dificultats (no només lingüístiques) amb què es troben avui dia els traductors de novel·la negra. Exposa amb diversos exemples les vicissituds dels traductors per convèncer alguns editors sobre el títol més adient, o els problemes que poden provocar les diferències d'estil de vida que hi ha entre Sicília i els Països Catalans, que fan que allà hi hagi un lèxic sobre la màfia molt més extens que no pas aquí.

Teresa Solana, en la seva intervenció, reflexiona també sobre les dificultats que ocasiona a autors i traductors el fet que alguns girs del que ella anomena «català popular» no siguin normatius. Al seu entendre, això fa molt difícil crear un llenguatge adequat, prou ric de registres, quan es retraten els baixos fons.

Finalment, el traductor i escriptor Jordi Cussà qüestiona l'existència de la novel·la negra com a gènere, atesa la gran varietat d'obres que pot arribar a incloure, però s'atreveix a fer-nos una passejada per la novel·la negra i el que ha significat en la seva vida.

Si alguna cosa demostren aquests quatre articles tan diferents és que la novel·la negra ocupa un lloc important en el nostre imaginari, en gran part gràcies a les traduccions (més o menys encertades) que se n'han fet. Esperem que gaudiu el volum i que ens puguem trobar als pròxims seminaris sobre traducció a Vilanova.

La traducció de la novel·la negra

Ramon Folch i Camarasa

Senyores i senyors, amics i amigues:

Aquesta és la segona vegada que recau en mi l'honor i la responsabilitat d'adreçar la paraula a un públic com el d'avui, una bona part del qual sap probablement més coses que jo sobre el tema de què, en principi, em tocava parlar. La primera vegada va ser el 26 d'octubre de l'any 2006, quan vaig haver de llegir el meu discurs a la cerimònia de la meva investidura com a doctor honoris causa celebrada a la sala d'actes del Rectorat de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Avui, com aquell dia per a mi inoblidable, he de confessar que, pel meu gust, us diria ara mateix que no em considero

RAMON FOLCH i CAMARASA (Barcelona, 1926). Narrador, dramaturg i poeta. S'ha dedicat professionalment a l'escriptura i a la traducció. Al llarg dels anys cinquanta va traduir al castellà més de dos-cents llibres, sense signar-los. Dels anys seixanta ençà ha traduït de l'anglès, del francès, de l'espanyol i de l'italià vora cent cinquanta obres al català. Ha combinat els clàssics contemporanis (Daudet, Colette, Conrad, Faulkner, Huxley, Fitzgerald, Hemingway, Nabokov, Mailer, Orwell o Graham Greene) amb el gènere negre i l'assaig. Entre 1973 i 1986 va treballar de traductor professional a l'OMS, a Ginebra. El 2006 fou nomenat doctor honoris causa per la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona.

digne de l'honor que se m'ha volgut conferir. Però no us ho diré, en primer lloc, per dues raons de pes: l'una, que aquesta declaració podria semblar dictada per la falsa modèstia; i l'altra, que dir això seria tant com titllar d'errònia la decisió que algú o algunes persones han pres a favor meu. Acusar-les d'haver-se equivocat en la tria no seria la millor manera d'agrair-los la bona intenció amb què m'han distingit.

Potser encara n'hi ha una altra, de raó, per no declarar-me'n indigne, i és que entenc que l'honor que se'm confereix no va pas adreçat a mi mateix, a la meva persona, sinó sobretot, i amb molta més justícia, a tants escriptors i traductors catalans d'ahir, avui desapareguts, i a tants i tants altres traductors avui en actiu que em toca representar davant vostre.

Els que avui prendran part en les dues taules rodones, sobre *La novel·la negra vista pels seus traductors* la primera i sobre *La formació dels traductors* la segona, així com les dues moderadores corresponents ens diran coses sobre els respectius temes molt més interessants i substancials que les que us podria dir un traductor com jo, amb una llarga experiència, això sí, però sense cap mena de formació específica, arribat a la traducció una mica per atzar i empès per les circumstàncies, sense altre bagatge cultural que una llicenciatura en Dret, en aquella Universitat franquista, on l'única llengua practicada i permesa era el castellà, on a cada aula teníem una cadira reservada pietosament a l'estudiant *caído por Dios y por España*, i on els joves dirigents del SEU tenien carta blanca per torturar i amenaçar amb les seves pistoles els que, pel cognom que portaven o delatats per falsos companys, eren sospitosos de catalanisme.

Considerereu aquest discursaire que avui us parla, doncs, més aviat com un *revenant* de les cavernes de la postguerra, una aparició resorgida d'aquella Catalunya amordassada que lluitava com podia per no morir, sense altres armes que la tossuderia, la voluntat i la improvisació més o menys eficaç.

Ja fa anys que no exerceixo de traductor com a professional. Tanmateix, la traducció deu tenir alguna cosa d'addictiva, com una droga benigna, o com els records d'un primer amor. Perquè aquesta peça de museu en què ens converteixen els anys, aquest servidor vostre, va recaure en el vici als vuitanta anys. I entre el 2008 i el 2009, aquí on em veieu, em vaig asseure davant l'ordinador –aquest amic i col·laborador impagable, a qui cal perdonar les petites sorpreses que ens dóna de vegades als mas-sa poc experts–, i vaig traduir al català les 400 pàgines dels articles que el meu oncle Joaquim Folch i Torres, el que havia estat director general dels Museus d'Art de Barcelona, havia publicat forçadament en castellà al setmanari *Destino*, després d'haver estat processat pel règim els anys 40, condemnat, i desposseït del seu càrrec. Ah, sí, i la traducció, aquesta vegada, la vaig fer sense cobrar! Perquè estava destinada a la Fundació Folch i Torres, que la publicà recentment sota el títol d'*ÚLTIMS ESCRITS de Joaquim Folch i Torres*.

En tot cas, us vull confessar que, quan se'm va comunicar que se m'havia escollit per fer això que ara estic fent en vaig tenir una autèntica alegria, barrejada, és clar, amb la por de defraudar els bons amics que m'havien triat. Potser us escandalitzaré una mica si us dic a continuació el que sempre he pensat; però no em fa res de córrer aquest risc. N'he corregut de pitjors.

Mireu: rebre premis, distincions i honors quan te'ls mereixes és sempre satisfactori, afalagador, i quelcom que cal agrair. Però rebre'n algun o alguns que penses honradament que no te'ls has guanyat, ni els has demanat ni esperat, encara és més d'agrair; perquè mentre que els primers es poden considerar una paga justa per una feina feta, els segons són ben bé gratuïts, una donació pura i simple, especialment digna de gratitud, de la mateixa manera que aquell que treballa a sou agraeix especialment el plus inesperat que troba en el sobre del setmanal, la *moma*, com se'n pot dir en el sentit més noble en què el diccio-

nari defineix aquest mot, és a dir, «allò que hom rep per damunt el que és de llei», *gratis et amore*.

Fem una petita pausa, que la necessitem tant vosaltres com jo.

Tinc por que m'he excedit parlant de mi mateix i del que sento. Però deixeu-me que abans d'entrar en matèria compleixi un deure i dediqui un homenatge a l'home que tots recordeu i que a dreta llei hauria d'ocupar avui el meu lloc, i l'ocuparia, ben segur, si encara el tinguéssim entre nosaltres. Parlo d'en Manuel de Pedrolo, l'escriptor català més polifacètic i fecund d'entre els de la postguerra, un apassionat de Catalunya, gran coneixedor de la nostra literatura i de l'estrangera, que us hauria parlat com ningú de la novel·la negra, sobretot de la nord-americana, ell que, havent escrit més d'una novel·la del gènere, dirigí la memorable i enyorada col·lecció de «La cua de palla» i va ser el traductor de tantes obres d'aquest subgènere de la novel·la detectivesca.

Pel que fa a mi, els qui em coneixen com a persona i com a novel·lista ja deuen suposar que haver de parlar-vos de la novel·la negra m'ha posat en certa manera en un compromís. Les meves novel·les no tenen res de negre. Algun crític en parlà dient que eren «de mel i mató», potser exagerant una mica però sense anar gaire lluny d'osques. No me'n vaig ofendre ni poc ni molt. (Cal dir que a mi –no sé si a ell ni a vosaltres– m'agraden molt les postres de mel i mató!).

El compromís que us deia m'ha obligat a consultar totes les fonts d'informació al meu abast, ben minses, i que potser us faran somriure compassivament si les compareu amb les vostres. Aquestes fonts han estat bàsicament tres: la primera, l'*Encyclopaedia Universalis*, que m'ha fornint dades més aviat esbiaixades cap al *roman noir* francès; la segona, l'atapeït volum del *Quid 2000*; i en tercer lloc, inevitablement, la copiosa informació que el meu fill Lluís m'ha portat, «despenjada» d'internet.

De tot plegat n'he tret una conclusió: que regna una certa confusió pel que fa al sentit de l'etiqueta de «novel·la negra». Potser predomina la idea, aplicable especialment a la novel·la negra americana, de caracteritzar-se per ser «de voluntat realista i sovint crítica –copio literalment de Viquipèdia–, [que] no defuig els aspectes sòrdids del crim i el tracta com a símptoma de la societat que el fa possible.»

No tots els crítics i opinants donen per bona o suficientment general aquesta definició, pel que sembla. Doncs si als entesos i els especialistes els costa de trobar per a la novel·la negra una definició vàlida, que englobi tots els seus múltiples matisos, no és estrany que un profà en la matèria com el que us parla es trobi una mica perdut. Potser en aquest seminari d'avui arribareu a consensuar una definició més correcta.

Que quedi clar: tot aquest material més o menys informatiu me l'he empassat no pas amb la intenció de lluir davant vostre uns coneixements acabats d'adquirir, ben superficials i elementals, coneixements que estic segur que ja teniu i que avui s'enriquiran encara amb els vostres treballs d'aquest seminari que us ha reunit a Vilanova i la Geltrú.

Senzillament, si m'he volgut informar una mica, cobrir públicament la meva ignorància del tema amb una fina capa de vernís, ha estat per consciència professional: perquè no hauria estat ni mitjanament correcte presentar-me davant d'una platea d'entesos en la matèria sense una mica de coixí intel·lectual.

Personalment –i torno a parlar de mi; quina dèria, tanmateix!–, el meu contacte amb la literatura detectivesca i els seus subgèneres, entre ells la novel·la negra, ha estat gairebé sempre com a traductor al català d'unes quantes d'aquestes creacions literàries.

Després de remenar papers mig oblidats i d'escorcollar els desordenats prestatges de les llibreries de casa, he arribat a la conclusió provisional que no en vaig traduir gaires, de novel·les

classificables com del gènere, la majoria publicades a «La cua de palla», i passades al català per encàrrec de l'amic Pedroló.

Us en llogiré la petita llista (que no sé ben bé per què ara se n'acostuma a dir un llistat):

Joc de testimonis, d'Stanley Ellin

Cal saber encaixar, també d'Stanley Ellin

Departament d'investigació criminal, de Jonathan Craig

Les sorres llunyanes, d'Andrew Garve

El pispà, d'Ed McBain

L'home que mirava passar els trens, de Georges Simenon

L'assassinat de Roger Ackroyd, d'Agatha Christie

El mirall s'esquerdà, també d'Agatha Christie

Cap de turc, d'Albert C. Conroy

La dama del llac, de Raymond Chandler

Clara també, de Patricia Highsmith

En total, onze títols, dels quals només he trobat esmentada com a novel·la negra *La dama del llac*. La llista és provisional, dic, perquè encara en pot sortir algun altre títol, perdut en la paperassa.

En qualsevol cas, una dotzena segurament curta de traduccions d'obres del gènere de què estem parlant són una ben magra proporció del total de les traduccions al català que he signat, i que em penso que ja passen de cent seixanta, entre novel·les, llibres de religió, de política, de sociologia, de filosofia, contes infantils i literaris, etc., totes al català, com ja he dit (sense comptar, doncs, les fetes al castellà, probablement el doble, que no vaig signar mai amb el meu nom, perquè no les vaig considerar mai com una part de la meua producció literària sinó com el que eren: una manera poc divertida de guanyar-me el pa).

Potser algú pensarà que dintre d'aquest garbuix de matèries, d'aquesta sopa de lletres aparentment indigesta, d'aquestes

traduccions sortides de la màquina d'escriure d'un home que es posava a la feina a les sis del matí...¹

Torno al text.

Sí, ho repeteixo: em posava a la feina cada dia a les sis del matí amb una cafetera de quatre tasses al costat i la pipa encesa, i no me'n movia sinó durant els àpats, picant pedra matí, tarda i vespre, fins que acabava les trenta pàgines que havia d'omplir cada dia de l'any per a fer bullir l'olla; també deia abans que potser algú pensarà que traduir aquestes novel·les més o menys detectivesques o policiaques o negres devia representar per al traductor tot terreny que era jo un descans, un esplai, un respir.

Estic segur que cap dels aquí presents no ho pensarà, això. Sabeu massa bé el pa que s'hi dóna (i el que ni això no s'hi dóna, de vegades) en l'ofici de traductor, per pensar-ho, per caure en aquest error.

Diuen que no hi ha enemic petit. (Em sembla que ho diuen en castellà, però ho tradueixo, que d'això estem parlant, oi?)

Parlem-ne, doncs.

Jo sempre he dit que, per a un escriptor, la feina de traduir –que és una de les arts més antigues de la humanitat– resulta una disciplina extremadament enriquidora (no pas en diners, ep). M'explicaré.

Alguns escriptors, en general, només escriuen sobre allò que saben i allò que coneixen més de prop: el seu món, les seves experiències personals, les persones que el volten o amb les quals es topa... En el meu cas personal –i torno a parlar de mi, és clar,

¹ Perdoneu la interrupció, però veig que ací hi ha una nota de peu de pàgina. Ah, sí, no té importància. És per intercalar una petita anècdota divertida: Dic que cada dia em posava a la feina a les sis del matí, i a quarts de set passava pel costat de casa un veí que en aquella hora agafava l'autobús per baixar a Barcelona, on treballava en una oficina pública de l'Estat. Doncs bé, aquest home, que no era pas ignorant sinó posseïdor d'una certa cultura oficinesca, em va dir un dia, ben de bona fe: «Senyor Folch, quan passo prop de casa seva a quarts de set del matí, sento que vostè ja està teclejant a la màquina, a tota marxa. Escrivint tan de pressa se li deuen escapar moltes faltes d'ortografia, oi?» Sense comentaris.

com veureu—, aquesta autolimitació arriba a un extrem gairebé penós. Només escric sobre allò que conec (o em penso que conec) més bé. Com que no viatjo, surto poc de casa, freqüentament escassament la societat, etc., només sé escriure sobre (per aquest ordre) jo mateix, la meva dona, els meus fills, els meus gossos, els meus veïns, els meus records d'infantesa, els pocs avis que vaig conèixer en ús de raó (en ús de raó jo, no pas els avis, ei!). I, a més, quan en les meves novel·les hi surt el meu *alter ego*, sempre m'hi pinto encara més simpàtic i bona persona del que ja sóc de natural, que Déu n'hi do, modèstia a part i millorant el present.

Ara bé: quan et poses a traduir llibres dels altres, se't gira feina de la bona: s'hi parla d'eines de diversos oficis (entre ells la navalla de l'assassí o les seves metzines mortals), d'armes modernes i antigues, s'hi fa servir vocabulari de nàutica, de meteorologia, de diverses ciències, d'antres dels barris baixos, d'argot, etc. I ja et veus remenant diccionaris generals i especialitzats (si tens la sort de trobar-ne de fiables) per descobrir com se diu tot això en bon català!

Ah, senyors i senyores, o senyores i senyors (que és més sociològicament correcte): ara que hi som, parlem-ne, dels diccionaris. Són una eina indispensable, no cal dir-ho. Però cal saber fer-la servir, aquesta eina, com totes les eines, per bones que siguin. No ens passés com a aquella noieta que va traduir «*sobre todo*» així, en dos mots separats, per «*overcoat*», perquè va buscar en el seu diccionari espanyol-anglès la paraula «*sobre todo*», la peça de vestir. Cal, doncs, saber bé la teva llengua, i tenir molt de compte, perquè moltes paraules tenen diferents accepcions, i és indispensable triar l'adequada. I desconfiar dels «falsos amics», que tots coneixeu, i pels quals ens podem deixar engalipar fins i tot els traductors més veterans si no vigilem.

Per a un home com jo, que va ser un nen de pis, de família petitburgesa, que no va fer el servei militar ni ganes, ni va ser

caçador, i que no ha tingut mai una arma a la mà, compteu les dificultats que li poden plantejar les novel·les de detectius o de crims, els graus dels militars i dels policies, etc., etc.!

Potser —segurament, ja ho sé— m'estic passant altra vegada, explicant-vos això a vosaltres que sou del ram i ja ho sabeu prou. Com sabeu també el problema de la llengua a la qual es tradueix i dels seus diversos nivells.

En un text filosòfic generalment no es plantegen problemes d'aquesta mena. Però en la novel·la, negra o blanca o rosa, amb personatges de diversos nivells socials i de cultura, de diferents ambients, el problema és inevitable i cal resoldre'l. Perquè no tots els personatges poden parlar igual, és clar.

En termes generals, sembla que hi ha una certa diversitat de criteri entre els puristes de la llengua i els partidaris d'utilitzar això que alguns en diuen la «llengua del carrer» o el «català que ara es parla». Potser l'ideal és fer un ús raonable de la llengua del diccionari, evitant l'excés de purisme quan es pot recórrer a un llenguatge més planer, però sempre correcte. Cosa que no vol dir que no sigui bo d'utilitzar de tant en tant mots dels quals ara no es fa gaire ús, sempre que el context permeti al lector d'entendre'n el sentit. Fer això que dic amb prudència és una bona manera de descobrir-li la riquesa amagada de la nostra llengua, cada dia més empobrida en l'ús quotidià i fins i tot en la lletra impresa i en els mitjans de comunicació.

Quant al «català que ara es parla», ja sabeu que és una fal·làcia perillosa. Que es parla on? Que parla qui? El carrer no és ni una escola ni l'acadèmia de la llengua, ni cal que ho sigui. Però en un país com Catalunya, sotmès a tantes pressions que en posen en perill la identitat, al carrer massa sovint se sent parlar una llengua que és un català pervertit, bastardejat, contaminat, i empobrit.

I no pas sempre per la pressió de llengües forasteres, veïnes o no. Em sembla que ja fa anys vaig escriure sobre aquella noieta

de quinze anys, que ha anat sempre a escoles catalanes, que és filla de pares catalans de soca-rel, que quan es posava al telèfon i jo li demanava pel seu pare em deia «un moment, ara s'hi fica» i jo ja m'imaginava el meu amic –més aviat corpulent– intentant encabir-se en el petit aparell. Era la mateixa noieta a la qual li vaig sentir dir coses com que «es ficava molt nerviosa quan veia que el partit s'acabava i el Barça no havia ficat cap gol». Nena, el catalans no fiquem sinó que «fem» gols. (Sempre que no ens falla la punteria o que el porter contrari no ens atrapa la pilota.)

Aquests darrers anys la noieta ha «perfeccionat» encara més el seu «mal català» i quan per telèfon li demano pel seu pare ja no diu l'horrorós «ara s'hi fica»... sinó pitjor, «ara es fica», i jo em pregunto què es fica el seu pare i on s'ho fica.

* * *

Ara, un moment d'atenció, si us plau, que faig un parèntesi per parlar-vos, no diríeu mai de qui: de mi mateix, per enèsima vegada!

Potser ja us en deveu haver adonat, però us ho confirmaré perquè me'n moro de ganes. Em refereixo a la meua tendència a fer humorisme o a pensar-me que en faig. És que no me'n puc estar. «Vostè sempre està de broma. Quin bon humor que gasta!». No us deixeu entabanar. Sóc bàsicament un home malhumorat, i si gasto bon humor és justament per dissimular-ho.

No us estranyi, doncs, i perdoneu-me'n, el to que està agafant aquest suposat discurs. Direu que no estic a l'altura del cas, però és que sóc propens al vertigen, i certes altures em fan rodar el cap. Fins i tot, i potser especialment, les intel·lectuals.

En tot cas, prou coses serioses i importants compartireu avui, oi?

* * *

Però tornem a la feina.

Us parlava fa un estoneta dels «falsos amics» del traductor. Permeteu-me que, a tall d'anècdota i sense cap mala intenció, us ofereixi uns quants exemples que n'he viscut i puc certificar. Potser ja els he explicat altres vegades, però confio que aquí hi haurà algú o alguns per als qui seran novetats.

Potser sabeu que, tip de passar gana, de fer-ne passar a la dona i als sis fills, i de viure en la Catalunya envaïda, vaig tenir l'oportunitat d'anar-me'n a Ginebra, a fer de traductor a l'Organització Mundial de la Salut durant tretze anys, fins que em van jubilar. Allà em passava vuit hores diàries traduint al castellà, ai las, textos anglesos i alguns de francesos; eren traduccions anònimes, que afortunadament no calia signar. Allà en vaig viure de prop dues, de relliscades en la pell de plàtan dels «falsos amics»: la primera a càrrec d'un col·lega, excel·lent poeta espanyol, que, traduint un text anglès en el qual es parlava dels problemes d'higiene en els mercats de queviures a l'aire lliure, va escriure que en una parada es venia tota mena de menges: fruita, peix, formatges, embotits i fins i tot *vegetales*, o sigui verdura (*vegetables* en anglès). No és greu, però resulta divertit si més no.

L'altra relliscada tampoc no va ser greu però em va sorprendre per la categoria del «relliscat», un traductor veterà que havia estat un dels meus mestres, que m'havia ensenyat moltes coses de la traducció i que me n'hauria ensenyades moltes més si jo hagués estat tan bon alumne seu com ell professor meu.

En un text traduït del francès per ell, que em tocà corregir de proves d'impremta, el meu mestre havia traduït el mot francès *hâle*, és a dir, embruniment de la pell per l'acció del sol i de l'aire, pel mot castellà *halo*, meteor lluminós que forma corona al voltant del sol en eclipsi total, i, per extensió, aurèola dels sants i els personatges divins; de manera que el protagonista tornava de la platja, segons el traductor, no pas embrunit sinó canowitzat o divinitzat.

Potser més greu, però revelador de certs riscos que corre el traductor, va ser l'estrany error que vaig detectar en un llibre imprès, publicat per l'Organització Mundial de la Salut, que vaig haver de consultar per la meua feina. Un punt i seguit començava així «*Aldous Huxley dijo...*» i la frase que seguia era francament difícil d'entendre. Consultat l'original anglès, resultà que el punt i seguit deia «*Though Huxley*», de manera que el traductor havia convertit un dels diversos Huxley biòlegs i fisiòlegs anglesos –no recordo quin– en el popular autor d'*Un món feliç*. Naturalment, la frase que seguia resultava un garbuix, i el traductor havia fet mans i mànigues per donar-hi una mica de sentit, suposant –i aquí rau el segon risc que correm els traductors– que era l'autor el qui havia redactat malament la frase original. Curiosament, la traducció havia passat per un revisor espanyol, i per un corrector de proves també espanyol...

Pensareu: «Ara en Folch ens vol fer creure que ell és més viu i intel·ligent que el traductor, el revisor i el corrector del cas.» De fet, potser no deixa de ser veritat, que ho sóc, però us ben asseguro que no és per lluir-me, que he esmentat el curiós error, sinó per mostrar amb un fet concret el risc, la temptació que ens pot passar pel cap quan un gir o una frase del text estranger que traduïm ens resulta difícil d'entendre; la temptació, dic, de suposar que l'autor o l'editor es van equivocar, i que «devien voler dir» el que nosaltres els atribuïm.

I us diré en confiança, però no ho feu córrer, si us plau, que jo, tan viu i intel·ligent com sóc, també n'he fet, de relliscades, i alguna de ben sonada. I no m'excusaré pas amb les presses, les urgències, imposades de vegades per la necessitat pròpia d'enllestir la feina i de cobrar-la, i de vegades perquè l'editor t'impone la pressa només perquè aquests dies s'està parlant molt de l'autor en els mitjans de comunicació, amb motiu de la seva mort, i és de suposar que treure'n un llibre ara mateix serà una bona operació comercial; o les presses són perquè l'editor acaba

de saber que estan a punt de posar a la televisió un serial americà basat en la novel·la que, justament, t'havia encarregat de traduir sense presses. Servituds de l'ofici!

No us posaré exemples de relliscades meves, algunes de les quals potser ja les heu descobert pel vostre compte; no us en posaré exemples perquè, si quan n'he exposat d'altres traductors m'he guardat prou, per respecte, de donar els noms dels seus autors, jo sí que he donat el meu, de nom, però em guardo prou de revelar les meves relliscades, perquè, què caram, també em mereixo tenir-me una mica de respecte a mi mateix, oi?

Així, com de passada, m'he referit al gremi dels correctors i els revisors. Vull fer públic que sento un gran respecte i un sincer agraïment... pels bons. En canvi els dolents –que de tot hi ha en tots els oficis i professions– em fan més por que una pedregada seca.

Les editorials catalanes, en general, en tenen de molt bons. D'aquests n'hi ha algun –o n'hi havia algun– que si d'alguna cosa pecaven era de massa bons; d'excessivament puristes, per exemple, aquells que, entre dos mots sinònims, un de corrent i un de «savi», tots dos igualment correctes, s'inclinaven sistemàticament per aquest darrer, sense tenir en compte el nivell lingüístic del context o del personatge que «parla». Això és exactament el contrari del que feia el meu pare, Josep M. Folch i Torres, del qual, escriu en Josep Vallverdú, amb tota la raó –i cito literalment–: «Folch serà sempre una persona que diu la cosa amb el mot adequat i que, entre dos lexemes, triarà sempre el de més dilatat ús, més inequívoc significat i més vasta audiència.»

Durant els tretze anys de traductor a l'Organització Mundial de la Salut vaig tenir revisors bons i revisors dolents, o, més aviat, ganduls. A la meua època de funcionari internacional (no pas «espanyol», ei!) –parlo dels anys que van des del 1973 fins al 1986–, es produïa almenys dues vegades l'any, en ocasió de

l'Assemblea General i del Consell Executiu, un gran excés de feina de traducció i revisió, que obligava a contractar reforços en forma de personal temporer –traductors, revisors i personal del *pool*–, molt ben retribuïts, amb viatges pagats i dietes per a l'allotjament i per a les petites despeses. Jo mateix, abans de ser contractat com a permanent l'any 1973, havia fet de traductor temporer, i no solament dues sinó tres i quatre vegades l'any, des de 1970, vull dir que sé de què parlo.

Els revisors temporers solien ser extraductors o exrevisors jubilats, que ja vivien al seu país d'una bona jubilació, per als quals aquelles temporeries eren una excursió de plaer: retrobaven a Ginebra els amics, les botigues, els restaurants que havien freqüentat durant els anys d'activitat professional, i feien coneixença –amb un cert deix de paternalisme bonhomíós– amb les noves lleves que els havien succeït. Alhora, se sentien vàlids, presents en el món, vivents, i això és important per als jubilats!

D'aquests revisors temporers n'hi havia de molt bons. Ells rellegien les nostres traduccions, mecanografiades pel personal del *pool*, hi feien les correccions oportunes, i fins i tot alguns tenien la delicadesa i la consciència professional de consultar el traductor i proposar-li l'esmena que els semblava adequada, o la gentilesa de felicitar-lo si, honradament, no li trobaven res o molt poca cosa a modificar.

Un petit nombre de revisors temporers, més que dolents ganduls, es limitaven a llegir ràpidament la traducció, a sobrevolar-la, diríem, amb un bolígraf vermell a la mà, i a deixar a cada pàgina tres o quatre esmenes ben visibles per quedar bé als ulls del cap del servei, que era qui havia de decidir si els tornarien a contractar o no. I aquestes esmenes, sovint, consistien només a substituir un mot vàlid per un sinònim igualment vàlid... A tot arreu s'hi crien espavilats!

Ara que estic posat a explicar coses del meu pas per l'Organització Mundial de la Salut, us n'explicaré unes quantes més.

Quan vaig arribar a l'OMS per primera vegada, vaig tenir una alegria, jo que sóc molt independent (i sobretot independentista, és clar). Potser ja ho sabeu, però a l'OMS cada traductor tenia i deu tenir encara el seu despatxet propi i independent: una mena de cubícul o cubicle (paraula que em sembla que no existeix), amb la seva taula, el seu telèfon, el seu dictàfon (ara el seu ordinador), i el seu armari. Una mena de cel·la de l'enorme rusc de vidre i alumini que és l'edifici de l'Organització, on els traductors de les diverses llengües oficials elaboren la mel de les seves versions, i perdoneu la cursileria de la metàfora.

Potser tot això que us explico dels meus tretze anys de funcionari internacional ja ho sabeu per experiència pròpia o per la d'alguns amics vostres, però em ve de gust de parlar-vos-en, d'oferir-vos la versió viscuda d'un novel·lista i traductor català que havia de traduir textos ben poc literaris d'una llengua estrangera a una altra llengua igualment estrangera, i aquesta darrera, a més, imposada a casa nostra a costa de la seva llengua pròpia.

No negaré pas que per a mi, home casolà de tota la vida, va ser una mica difícil d'avesar-me a passar tantes hores de cada dia de la setmana engabiat fora del meu cau. Tanmateix, la meua gàbia era ben daurada i el panís que m'hi guanyava era prou abundós.

Hi havia d'altres compensacions, certament. Si bé estava tancat entre quatre parets, la quarta, la que donava a fora, era tota de vidre, de dalt a baix i de dreta a esquerra, convertint, doncs, la gàbia en peixera; i a l'altra banda d'aquell vidre se m'hi ofería, generosament, el vast espectacle canviant d'un paisatge magnífic, aquest paisatge ginebrí que els dies clars no t'hauries cansat d'admirar. Llàstima, això sí, que els dies clars eren ben escassos a Ginebra, i al llarg de l'any les boires baixes i no tan baixes esborraven tota aquella bellesa natural, i des del teu despatxet tenies la impressió de treballar dintre d'un núvol impenetrable.

El Mont Salève, els Alps, fins i tot el Mont Blanc eren part del decorat, i jo em deia sempre que podia considerar-me ben privilegiat: per veure tot allò. Els turistes han de viatjar i pagar per l'espectacle, mentre que jo, no solament no havia de pagar, sinó que cobrava i tot.

Quant als meus companys de feina, ells sí que eren espanyols, és clar. De Madrid, de les Castelles, d'altres regions de l'Estat. La meva relació amb ells, afortunadament, va ser sempre amical i, encara més afortunadament, limitada a la feina, i poc més. Jo havia tingut por de veure'm arrossegat a una relació social de convits, invitacions i fartaneres hispàniques, però aviat vaig descobrir que ni entre ells no sovintejaven les trobades fora de l'àmbit de la feina.

Tots els traductors havíem de tenir un currículum universitari, i això probablement explica que no fos difícil de conviure entre nosaltres. N'hi havia dos o tres que havien fet Medicina, però no en mancaven d'altres de Filosofia i Lletres o de Dret, com jo mateix.

De fet, l'equip fundacional del grup de traducció espanyola, creat per l'Eugeni Xammar tot just fundada l'OMS, havia estat compost majoritàriament d'intel·lectuals republicans, emigrats quan es va perdre la guerra. Quan jo vaig desembarcar a l'Organització, els successors d'aquells vells intel·lectuals eren també de tendència liberal i esquerrana. En tot cas, no eren franquistes, amb una sola excepció de la qual potser parlaré més endavant. Tots sabien com pensava jo, escriptor català i «catalanista», i això no els posà mai cap problema. Suposo que més aviat em planyien pel que devien considerar com dues malalties incurables.

Un exemple: un dia, el cap de la secció espanyola de traducció em comentà, amistosament: «*Si Cataluña fuese un estado independiente como usted desea, no hubiese podido trabajar en la OMS, amigo Folch.*» I tenia raó, perquè per ser traductor a

qualsevol de les llengües oficials de l'Organització, se t'exigia que la teva llengua materna fos aquella a la qual hauries de traduir. I en el meu cas, el fet de ser oficialment «espanyol», nascut a l'«espanyola» ciutat de Barcelona, de la regió «espanyola» de Catalunya, va fer que es donés per fet que la meua llengua materna era l'espanyol...

Pobre mare meua, nascuda a Sant Cugat del Vallès d'una família catalana de soca-rel, quina etiqueta oprobiosa li van penjar, oi?

Aquest requisit de la llengua materna, en efecte, m'hauria barrat les portes de l'OMS, com a traductor, tal com les barra als alemanys, als italians, als belgues, als holandesos, als japonesos i a tots els traductors d'altres països, la llengua oficial dels quals no sigui cap de les cinc o sis que són les oficials de l'Organització, és a dir, l'anglès, el francès, l'espanyol, el rus, el xinès i l'àrab, si no n'hi han afegit alguna altra darrerament.

I bé, potser la Catalunya independent barrarà certes portes, és clar, però n'obrirà d'altres. I en el pitjor cas, el petit «sacrifici» valdrà sempre la pena!

Que l'entesa amb Espanya és indesitjable per una banda, i en tot cas impossible està prou demostrat, i qualificar l'independentisme d'utopia és errar el tret, perquè aquest suposat utopisme està per demostrar mentre que la presumpta entesa amb Espanya sí que és una veritable utopia demostrada per la història dels darrers segles.

Un altre exemple curiós. Des de la meua gàbia daurada de l'OMS, cada dia, cap a quarts d'onze del matí, després de la pausa del cafè, jo trucava a la meua dona per saber si tot rutllava a casa i també, ho reconec, per sentir la seva dolça veu. «Mel i mató», ja ho veieu.

Un dia, mentre conversava amb ella per telèfon, van trucar a la porta i vaig proferir el «Sí» bilingüe que feia servir habitualment. La porta s'obrí i entrà un dels meus col·legues més

intel·ligents i políticament vàlids, el qual, en veure que jo tenia el telèfon a la mà, anava a retirar-se amb la cortesia pròpia d'un home ben educat. Jo, li vaig fer senyal que no calia que se'n anés, i, davant seu, vaig acabar sense presses la meva conversa amb la meva Montserrat. Quan vaig haver penjat, el meu visitant em preguntà, sincerament astorat: «¿Así que ustedes hablan en catalán, en familia?» I aquesta era la sorpresa, no d'un pobletà de l'Espanya profunda sinó d'un home culte, universitari, que vivia i treballava des de feia anys a Suïssa, on la diversitat de llengües és un fet real, i un company que sabia que jo era novel·lista català. ¿O es pensava que jo escrivia novel·les en català només per fer un exercici de regionalisme patrioter?

Davant aquest petit episodi algú reaccionarà dient que és evident que a Espanya no ens coneixen i que hem de fer pedagogia. A mi, i a molts, i cada vegada a més catalans, ens sembla que fer pedagogia a Espanya –que ja s'ha intentat– és perdre temps i diners, que els mateixos espanyols ja diuen que no hi ha pitjor sord que qui no hi vol sentir. No els interessa saber qui som, com som, ni si volem continuar essent el que som, com som i com volem ser. I pensem que sí que cal fer pedagogia però no pas a Espanya sinó als altres països, i sobretot a la mateixa Catalunya, i no solament als catalans nouvinguts sinó, i encara més, als catalans de soca-rel, perquè tots plegats recobrem la consciència de la nostra identitat.

Perdoneu aquest incís que potser pensareu que en aquesta ocasió «no toca». I jo penso que sí, que toca, aquí i arreu, aprofitar totes les ocasions per recordar-nos a nosaltres mateixos on som, com som i on anem.

Torno a l'OMS, amb alguns apunts més.

Dels companys de traducció n'hi havia uns quants de ben curiosos, com ho devia semblar jo mateix als ulls dels altres. Quan he parlat en elogi dels diccionaris i dels perills que pre-

senten segons l'ús que se'n faci, he recordat el cas d'un bon traductor català que era un veritable addicte dels diccionaris. Quan baixava a la biblioteca de l'OMS per consultar un mot, s'hi passava dues o tres hores, saltant d'un correlat a l'altre, i a l'altre, i a l'altre, àvidament; li passava amb els mots allò que passa amb les cireres, que n'estires una del cistell, però te'n puja tot un ramell. Aquell vici li costà la plaça, perquè l'informe del cap de l'any va ser negatiu per a ell per manca de rendiment a la producció, i no se li renovà el contracte.

També he parlat d'un col·lega franquista. Poder m'he passat, penjant-li aquesta etiqueta. De fet era un madrileny, un home ja gran, bon pare de família, excessivament catòlic, que havia estat traductor a la capital d'Espanya, funcionari del Ministeri d'Afers Exteriors. Treballador conscient, tenia els seus tics peculiars, com ara el de portar sempre una pistola, que no havia fet servir mai, en la guantera del seu cotxe. Deixà el Ministeri, segons m'explicà, cansat de treballar a les ordres d'un perfecte ignorant absolutista, i també perquè el sou que li pagaven era molt escàs. Per justificar als meus ulls els dos qualificatius que havia dedicat al seu superior immediat –no recordo si es tractava del ministre en persona o del cap de l'oficina ministerial–, m'explicà que una vegada li havien passat un document escrit en una de les moltes llengües orientals pròpies de certs estats asiàtics, amb l'ordre de traduir-lo al castellà. Quan el meu company intentà explicar al seu superior que ell no coneixia aquella llengua exòtica, ni tan sols el seu alfabet peculiar, perquè només sabia, a més de l'«espanyol», anglès, alemany i francès i una mica de portuguès i d'italià, l'alt funcionari li replicà. «¿No es usted traductor? ¿Déjese de cuentos y traduzca, que para eso le pagan!»

Finalment, i per acabar aquesta galeria de personatges, aquí va l'anècdota que els companys em van explicar d'un intel·lectual espanyol en penosa situació econòmica, al qui s'havia contractat

com si diguéssim per caritat, i que cada quinze dies deixava la feina en hores d'oficina i baixava al centre de la ciutat de Ginebra per anar a cal barber, sense ni demanar permís al cap del servei. L'home sostenia que tenia tot el dret de fer allò que feia perquè si durant les hores de feina els cabells li creixien era just que se'ls fes tallar també en hores de feina!

No voldria continuar explotant aquest tema. Em temo que ja n'he parlat prou i potser massa.

Però no us feu il·lusions: encara no me'n vaig del tot de l'Organització Mundial de la Salut. Acabaré tocant un altre punt delicat, que segurament tampoc no toca, però ho faré en un to lleuger que espero que em perdonareu.

No sé si entre els presents hi ha cap fumador empedreït. Sé que n'hi ha un, com a mínim: jo.

És més probable que hi hagi algun antifumador empedreït, i potser intolerant i tot.

Quan vaig aterrar a l'Organització Mundial de la Salut, l'any 1970, encara s'hi fumava, cadascú en el seu despatxet, pels passadissos, a la cafeteria, a les terrasses, al jardí japonès —obsequi de l'Emperador nipó—, i a tota la resta de l'espaió parc. No diré que hi fos obligatori, fumar, però no hi era prohibit i ni tan sols mal vist.

Evidentment, encara no s'havia descobert que el tabac mata, mata el fumador, mata els que el volten, mata el fetus en el claustre matern. Mata, vaja, sense embuts ni pal·liatius.

Anys després, ja s'hi va prohibir fumar a l'interior de l'edifici, fins i tot en la intimitat del teu despatxet, perquè, sembla, el sistema de calefacció i de refrigeració escampava per tota la casa la malèfica droga.

Però la naixent Inquisició tenia encara un cert grau de tolerància. I els fumadors teníem tres llocs on poder suïcidar-nos sense presses. Primer: Al jardí. Segon, al soterrani del gloriós rusc de vidre i alumini, en dues «saletes» sense finestres, amb

cadires i tot per als agonitzants. I tercer, a les terrasses obertes de damunt del sostre de la sisena planta, on podies gaudir del paisatge assolat, o, més sovint, de les boires, de les glaçades o de les copioses nevades habituals.

Era, evidentment, un procediment dissuasori pacífic. I, alhora, doblement eficaç.

D'una banda, el sistema podia decidir al fumador a deixar de ser-ne. De l'altra, era de preveure que el fumador recalitrant, irrecuperable i irredimible, contumaç i pertinaç, no trigaria a morir, a extingir-se, d'asfíxia si es tancava en una de les saletes-gruta del soterrani on la fumera es podia tallar amb ganivet, o, si es decidia per les terrasses superiors o pel jardí, d'insolació a l'estiu o de pneumònia bilateral a l'hivern, exposat com s'exposava a les inclemències de la intempèrie.

Aquestes noves disposicions en defensa dels legítims drets dels no fumadors van suscitar un curiós debat en les taules de la cafeteria: hi havia els qui sostenien que les defuncions de fumadors persistents s'haurien de computar entre les causades pel mortífer tabac, perquè no s'haurien produït si els morts, quan eren vius, no haguessin estat fumadors. D'altres sostenien, en canvi, que aquelles defuncions eren computables en la llista de les desventures causades per la Lliga Antitabac, perquè havent obligat els viciosos a exposar-se a aquells perills, els havien condemnat a una mort segura.

Sortosament, la darrera vegada que, ja jubilat i vivint a Catalunya, vaig acceptar una temporera de l'Organització Mundial de la Salut, fumar ja era prohibit a tot l'edifici, soterranis i terrasses inclosos, i als jardins, i fins i tot fer pudor de tabac quan respiraves o feies un petó a la secretària. He dit que va ser la darrera vegada que vaig acceptar la invitació. No cal dir que, efectivament, va ser la darrera.

Vaig tenir por. Perquè algú em va dir que s'havia parlat de cremar de viu en viu el fumador al qui s'atrapés in fraganti, o

in fumanti, en una pira muntada a la Plaça de les Nacions, i que la proposta es rebutjà només perquè es temia que el fum de la pira i del fumador fet a la brasa contaminaria els aires puríssims de la ciutat.

A aquestes altures ja deu fer estona que us pregunteu quina mena de discurs és aquest, que us semblarà més aviat una xerrada. Justament, sempre que se m'invitava a anar a fer una «xerrada» a una escola o una entitat cultural m'havia rebel·lat fins ara contra l'ús abusiu d'aquest mot derivat del verb «xerrar», que segons el venerable *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra, volia dir, i copio literalment, «Parlar molt i sense substància, pel sol gust de parlar, fora de propòsit».

¿Era, exactament, la descripció del meu pretès discurs?

Sortosament per a mi, descobreixo que el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Enciclopèdia Catalana n'accepta una segona accepció, que també copio literalment: «Dissertació oral en públic sense gaires formalitats.» De manera que no tinc cap inconvenient a reconèixer que el «discurs» programat s'ha convertit finalment en una xerrada.

Això m'anima a tancar les meves memòries i reflexions sobre la meva experiència personal de funcionari internacional, però encara amb un últim apunt justament sobre el dia i l'hora en què vaig deixar de ser-ho: el 30 d'octubre de 1986.

Quan un dels col·legues traductors es jubilava, als seixanta anys improrrogables, els companys es cotitzaven –suposo que la tradició es manté– per a fer-li un petit regal i organitzar-li un comiat en la secretaria del servei de traducció, amb pastes, xampany i discursets. A mi, el *catalán* de la colla, em van regalar dues pipes Davidof, i les noies del *pool* van aportar a l'acte de comiat un parell de gruixudes truites de patates –que elles consideren una menja molt espanyola–, que podies regar amb Rioja o xampany francès, segons el grau d'espanyolisme o d'internacionalisme del consumidor.

A l'hora dels discursets, quan em tocà a mi de donar les gràcies, ho vaig fer en castellà, és clar, i tan bé com vaig saber. I vaig acabar amb un estirabot. Els vaig avisar –sense excusar-me'n, només hauria faltat–, que per acabar pronunciaria només tres mots en la meva autèntica llengua materna, la de debò, que era el català. I els vaig dir: «*Esclop furgat, grunyis!*» cuitant a afegir a continuació «*que en catalán quiere decir literalmente: Me voy, pero me llevo de todos ustedes un recuerdo imperecedero*». Suposo que van entendre que era una broma sarcàstica, perquè van aplaudir i tot. I suposo també que no es van adonar que no havia dit si me n'emportava un bon o un mal record, que podia ser igualment *imperecedero*.

I ara, em sembla, senyores i senyors, que ja m'he divertit prou, jo, i ja us he avorrit prou, a vosaltres, amb les meves preteses graciets, tan allunyades de la traducció i de la novel·la negra.

Us confessaré que havia pensat enviar una còpia d'aquest frustrat discurset a la bona amiga la Dra. Montserrat Bacardí perquè m'hi donés el vistiplau previ a la lectura pública del text. Però m'hi he repensat, perquè he tingut por que, en comptes del vistiplau em donés el vist i no plau, i em digués que havia de llençar el paper a la paperera i d'escriure'n un altre.

M'estimo més no enganyar ningú i que em conegueu tal com sóc i he estat sempre.

Al capdavall, de la traducció i la novel·la negra prou que se'n parlarà avui, en aquest seminari, i se'n diran coses d'autèntic interès. Si més no, jo us he ofert el meu retrat pesonal: el d'un home que ha viscut pràcticament de la traducció tota la vida, més bé o més malament, ell i la seva dona i els sis fills que hem tingut i que ara ja se la guanyen ells mateixos.

Penso que ha arribat finalment el moment de començar a trobar i a mostrar-vos el camí de sortida d'aquest laberint pel qual us he endinsat i que més que un laberint és un esbarzerar.

Algú ha dit que la traducció és un mal, un mal menor. Potser sí que és veritat que tots ens estimem més llegir els textos en la llengua original, si la coneixem, i que l'ideal seria que tothom fos capaç de llegir i escriure en totes les llengües. No sé per què, però aquest ideal em repugna. Per a mi l'ideal és que cada país tingui la seva llengua pròpia, que és el segell de la seva identitat. Que l'escrigui i la parli bé i se l'estimi i la defensi. I que respecti les altres llengües, és clar, sempre que no li siguin imposades amb el *cuidado* evident de substituir la pròpia.

Traduir, d'altra banda, és un privilegi. Entre llegir un llibre en llengua estrangera o traduir-lo hi ha una enorme diferència. La simple lectura pot ser i moltes vegades és una lectura superficial. La feina de traduir-lo t'obliga a descobrir-ne tot allò que en la simple lectura et passa desapercebut.

Quan jo era un traductor en actiu, sobrecarregat de feina, sovint se'm recomanava de llegir el llibre que havia de traduir abans de posar-me a la feina. A primera vista, sembla una preparació elemental, oi? Més d'una vegada vaig provar de seguir aquest consell, tot i que el temps no em sobrava. No sé si als altres traductors els passa el que em passava a mi cada vegada que ho provava. Em passava que no em servia de res, o de molt poc. Tot llegint el llibre ho «entenia» tot, sense cap dificultat. Les dificultats sorgien després, en traduir-lo.

Per a un escriptor, a més, traduir bons llibres és un aprenentatge renovat, en matèria d'estil, d'arquitectura literària, de ritme narratiu.

És clar que un altre ideal seria poder traduir només els textos que valoren. Llegir un llibre en la versió original, que t'agrada, que t'entusiasma, que et fa sentir el desig de posar-lo a l'abast dels teus compatriotes traduint-lo a la nostra llengua, i poder fer-ho, ha de ser fantàstic. Confesso que no he tingut mai aquesta oportunitat. Sempre he traduït per encàrrec, llibres o

textos que per casualitat m'interessaven i que m'era un plaer traduir-los, i llibres o textos que per a mi era un treball forçat el de fer-ne la traducció.

Si arribés un dia que, cosa improbable, la traducció deixés de ser necessària es perdrien moltes coses importants, com, per exemple, aquests seminaris que organitzeu.

(És clar que us estalviaríeu certes xerrades com la que avui se us ha administrat.)

Personalment, estimo i he estimat sempre la traducció, i de tota la feina que vaig fer en el meu temps en vaig treure profit intel·lectual. Sempre vaig aprendre i aprendre més i més, de tothom, dels encerts i dels errors dels altres, i si no vaig saber aplicar el que havia après en la meua literatura personal, la culpa va ser meua i només meua.

Sóc un escriptor de poca imaginació i escassa memòria, i, ja ho he dit abans, d'horitzons molt limitats, i tot plegat fa que em repeteixi sovint. Com segurament he fet en aquest discurs d'avui més d'una vegada.

Per fortuna, això de repetir-me en més d'un dels meus llibres no m'ha perjudicat gaire, suposo perquè poques persones hauran tingut la paciència de llegir més d'un llibre meu, i no poden haver-se'n adonat.

Vull anar acabant, i no vull fer-ho sense declarar davant vostre que com a escriptor i traductor català, si en algun moment m'escomet la por que Catalunya deixi de ser el que és o no arribi a ser el que ha de ser, el panorama actual de les nostres lletres em torna a revifar la fe en el meu país.

Els novel·listes d'ara, joves i no tan joves, han assolit un nivell que no té res a envejar al dels d'altres països. I quan lleigeixo les vostres excel·lents traduccions al català, signades per noms que em són poc coneguts o gens coneguts, en tinc una gran alegria, perquè sou vosaltres els que assegureu la continuïtat, els que feu ressonar el nom de Catalunya a l'estranger,

els traductors i els novel·listes que veuen traduïdes les seves obres a d'altres llengües i que feu entre tots que se sàpiga arreu que existim.

I tot això ho feu més ben preparats que alguns de nosaltres.

Escoles i universitats catalanes són, o haurien de ser, i seran un dia que no volem llunyà una eina bàsica.

Cal que Catalunya, la del seny i la rauxa, tingui la rauxa de recobrar el seny, i, després, el seny de recobrar la rauxa,

Que així sigui.

La novel·la negra vista pels seus traductors

Els enemics del traductor

Pau Vidal

La traducció literària és una cursa d'obstacles. Molt divertida, però on no es tracta de guanyar (és impossible) sinó de frotre't de lloros tan poc com puguis. Perquè hi ha obstacles insalvables.

L'editor. L'editor (mai prou lloat) és un senyor que estima els llibres però encara més els calers. Com que sempre té pressa per publicar, et farà córrer més del compte. Però, això sí, abans de donar el text a impremta, hi voldrà deixar la seva petja d'editor i trobarà que el títol que tu hi has posat no val re i s'ha de canviar.

*Il ladro di merendine** s'havia de titular *El lladre de tigretons*. *Merenda* vol dir 'berenar', però *merendine* són les pastes industrials que la canalla italiana mengen tant per esmorzar com per berenar (per això no es podia titular *El lladre de berenetes*, que només hauria estat entès a les Balears, on es berena tant al matí

*Si no s'indica el contrari, els títols corresponen a novel·les d'Andrea Camilleri.

PAU VIDAL. Traductor de narrativa italiana contemporània (Tomasi di Lampedusa, Roberto Saviano, Erri de Luca, Antonio Tabucchi, Gianrico Carofiglio, Salvatore Niffoi). De novel·la negra, vint títols d'Andrea Camilleri. Autor d'*Aigua bruta* (Premi de Literatura Científica 2006) i d'un conte de l'antologia *Crims.cat*.

com a la tarda). Com que són d'aquestes embolicades, em va semblar que el Tigretón era una marca prou estesa i coneguda per ampliar-ne el sentit i convertir-la en un epònim. Però l'editor va tenir por que el senyor Bimbo no s'enfadés per fer ús de la seva marca i ho va vetar. Al final, la novel·la es va titular *El lladre de pastissers*, que és, ja es veu, un títol molt menys saborós.

Dei bambini non si sa niente (Simona Vinci) vol dir, en català, que *De la canalla no se'n sap res*. Però ves per on a l'editor li va semblar que un mot com 'canalla' era massa... rebuscat?, dialectal?, arcaic?, i que el comprador no l'entendria. Va proposar *Dels nens no se'n sap res*. Per desencallar la situació li vaig proposar de sotmetre-ho a votació, de manera que ja ens tens a l'editor i a mi, amb un full de paper, amunt i avall de l'editorial fent votar el personal. Vaig guanyar (i sempre més he recordat el resultat: 16 a 3) i la canalla es va quedar al títol. Això sí, m'estimo més no pensar què hauria passat si per comptes de fer el referèndum a l'editorial, on qui més qui menys ha anat a estudi i té quatre lectures, haguéssim sortit al carrer.

La vampa d'agosto és un títol polisèmic, perquè *vampa* tant es refereix a la temperatura atmosfèrica (una onada de calor) com a l'arravatament passional. I de fet, hi surt en tots dos sentits, per això és volgudament ambivalent: passa en un agost especialment calorós i dos dels protagonistes pateixen sengles foguerades, l'una d'amor i l'altra de mort. *Foguerada d'agost*, doncs (sense article, per motius de musicalitat), semblava la versió més raonable. Però, igual que en el cas anterior, l'editor (que no era el mateix) opinava que 'foguerada' és un terme de difícil comprensió. Li proposo variants: *Flamarada d'agost*, *Fogonada d'agost*. Re, no el convencen. Com que no té alternatives, diu que s'esperarà a veure què fan ells. «Ells» són els editors del segell en castellà, amb qui fa temps que mantenen un conveni de col·laboració (publiquen el mateix títol simultàniament). Al cap de poc arriba el veredicte: ells la titularan *Ardores de agosto*.

Aleshores es produeix el miracle: agafa el diccionari, veu que ardur significa 'foguerada, fogonada, fogot' i ja està: *Foguerades d'agost*. Li faig notar, tanmateix, que el plural no és pertinent, perquè revela una informació que a l'original no es vol revelar. Al final accepta i el títol surt en singular.

La rizzagliata és un cas més delirant del mateix fenomen, la síndrome d'ells. *Rizzagliata* és un participi que sembla provenir del verb sicilià *rizzagliari*, sinó que no ho puc confirmar perquè no el trobo en cap diccionari. L'últim capítol de la novel·la, però, és inequívoc: *rizzagliare* és un verb que indica l'acció de pescar amb el *rizzaglio*, una art de pesca propi de la Mediterrània (de fet el Zingarelli entra la variant *rezzaglio*, que és una nansa per a anguiles). Com que els reculls lexicogràfics no m'ajuden, recorro a la saviesa popular. Un informant m'assegura que a Cadaqués fan servir una xarxa molt semblant a la que li he descrit i que fins i tot en tenen una de penjada a la paret del casino. Me'n vaig a Cadaqués i un pescador de Portlligat em fa una explicació del mètode que coincideix exactament amb la del llibre. Ells en diuen 'rall'. Per tant, una captura de peixos amb rall seria una rallada. Truco des d'allà mateix a l'editora per dir-li que ja he resolt el dubte, però la seva veu poc engrescada («Ah, *La rallada*? Bé, sí, ja veurem») em fa témer el pitjor. I el pitjor és que ells, i no sabré mai si perquè no tenen l'art de pesca equivalent o per la secular tradició castellana de tirar pel dret, han decidit que es dirà *La muerte de Amalia Sacerdote* (és el nom de la víctima). Finalment, doncs, la versió catalana surt amb el títol de *La mort d'Amalia Sacerdote*, i si el lector no entén l'últim capítol que es faci fotre.

Acqua in bocca. Un títol aparentment senzill: aigua a la boca. Sinó que en italià és una expressió per demanar o imposar silenci. 'Muts i a la gàbia' fóra un equivalent possible, però no funciona perquè l'autor juga amb el mètode amb què els assassins pelen la víctima: ficant-li una bossa plena de peixos de

colors (i d'aigua, és clar) al cap. L'element líquid, doncs, hi ha de ser present. L'única expressió que trobo en català que ajunti els conceptes d'aigua i callar és 'posar-se un glop d'aigua dins sa boca', d'ús balear. Que reduïda a un sintagma nominal podria quedar 'Aigua dins sa boca' o, en estàndard, 'Aigua a la boca'. Insípida però funcional. Em ve al cap, però, la idea del pap: 'buidar el pap' i 'quedar-se alguna cosa al pap' estan relacionades amb el concepte de callar, i el pap de fet no és gaire lluny de la boca, o sigui que al final em decanto per la creativitat i m'empeco una expressió nova de trinca: *Aigua al pap* (a hores d'ara no us puc dir el parer de l'editor perquè encara no ho sap. Quan llegiu això, comproveu l'ISBN i sabreu com va acabar).

El lèxic general. Cada casa és un món i cada idioma un planeta. L'italià és un camp sembrat de mines intraduïbles, que obliguen a fer parafrasis o simplement a renunciar-hi.

La truncació. El sicilià, com la majoria de les llengües itàliques del sud, indica familiaritat truncant el nom o el cognom de la persona a qui t'adreces. Si crido la meva amiga Federica li diré «Federi», en Paolo serà «Pà», en Camilleri esdevé «Camillè» i en Troisi «Troì». Jo acostumo a indicar aquest matís afegint algun apel·latiu afectuós al costat del nom («Mira, Catarella, rei...»), però de vegades no hi poso res per evitar la reiteració, i malauradament el matís es perd.

Els doctors. De Roma cap avall qualsevol persona amb carrera és susceptible de ser anomenat *dottore*. Per evitar la confusió amb el metge, de vegades tracto el personatge de 'senyor' i altres ho soluciono amb el tractament popular de 'mestre', que és un cas equivalent: no al·ludeix a l'ofici de professor sinó al sentit etimològic de 'el qui sap fer bé alguna cosa'.

Diminutius i augmentatius. La freqüència de *picciliiddri*, *telefonini* i *pesantoni* (o la ja esmentada *merendina*, sense anar més lluny) és abassegadorament superior a la del català (en

valencià ja s'hi acostava més). Sempre que no sigui estrictament necessari (tant si opto pel diminutiu directe, 'mirallet', 'arbrissoi', com pel sintagma, 'molt pesat'), senzillament hi poso l'equivalent català. Encara que el mecànic es permeti un *riposino* havent dinat, el que fa és una migdiada, no pas una migdiadeta.

El lèxic específic. Tractant-se de novel·la policíaca, el camp semàntic amb què ensopeguem més sovint és el de la delinqüència i el seu contrari, el de la justícia. El segon planteja problemes substancialment tècnics, mentre que el primer... és un problema en ell mateix.

Carrecs i expedients. *Sostituto procuratore, questore, mandato, fascicolo...* són termes que sovint ens menen al miratge del fals amic. Cal estar molt atents que la proximitat del *fascicolo* no ens porti a traduir-lo per 'fascicle' sinó per 'expedient' o 'sumari'. En principi amb un bon diccionari (i n'hi ha d'electrònics) ens n'hauríem de sortir.

La bòfja. Passa exactament el mateix: com que no paren de sortir policies i carabinieri, hem de tenir present que la *Squadra Mobile* és la Brigada Mòbil i que l'omnipresent *maresciallo* no és un capità de navili amb barret de Napoleó sinó un simple caporal, quan és de la Guàrdia Urbana, i un subtinent o brigada si pertany a l'exèrcit.

Vidal Pau. El burocratès italià ha mantingut una pràctica antiga que és la d'anteposar el cognom al nom. En actes de declaració, atestats i paperassa documental és constant, però sovint també s'escola a contextos menys formals: un confident passant informació, un locutor d'informatius... Les poques vegades que ho he volgut mantenir (per restituir el plus de formalitat que implica o simplement per donar ambient burocratès a l'escena) el corrector m'ho ha tombat. Té raó que en català sona estrany (i de fet es corre el risc que el lector prengui el nom pel cognom i viceversa), però es perd un element d'ambientació.

La mala vida. En matèria de delinqüència, el regne de les Dues Sicílies ens porta segles d'avantatge. Segurament és el camp lèxic on em veig obligat a fer més paràfrasis, perquè la llista és interminable, començant per la mateixa *malavita* i acabant per les tres qualitats de mort (*ucciso, assassinato, morto ammazzato*): *pizzo* (l'impost mafiós), *sgarrare* (equivocar-se o traïr, però només amb relació al grup mafiós), *latitante* (delinqüent que viu en cerca i captura), *ergastolano* (condemnat a cadena perpètua), *pedinare* (seguir algú pel carrer)...

Si l'autor és en Camilleri... la cosa es complica. Perquè Andrea Camilleri és un dels raríssims autors que fa del llenguatge un personatge més.

Variants dialectals. A les seves novel·les el narrador parla un italià estàndard esquitxat de sicilianismes, el comissari Montalbano ídem però ho alterna amb el sicilià i molts personatges secundaris parlen exclusivament en sicilià i altres exclusivament en italià. Aquesta alternança sol tenir conseqüències en l'acció, com ara quan la Lívia el renya perquè ell renega en sicilià, o quan es produeixen equívocs amb el comandant perquè no ha entès alguna cosa, o quan un superior esbronca un inferior per haver parlat en «*dialetto*». Tots aquests casos s'han d'adaptar, però al preu (molt alt, al meu entendre) de canviar de paradigma: a la versió catalana el xoc dialectal es converteix en xoc de registres, perquè lògicament el lector català no entendria un conflicte diglòssic en una llengua que no és la que està llegint. L'única excepció (o frivolitat) que m'he permès ha estat readaptar una frase feta: «parlar clar i sicilià». A *L'òpera de Vigata*, que pertany a la sèrie històrica, en Camilleri fa l'impossible: hi fa servir fins a cinc llengües itàliques o dialectes: milanès, piemontès, toscà, romà i sicilià. Atesa la magnitud de la tragèdia, vam acordar amb l'editor que faria una excepció i traslladaria cada dialecte a un del català: gironí, rossellonès, lleidatà, barce-

loní i mallorquí respectivament (en la línia del que va fer en Pep Julià a *Quell merdè horrible de Via Merulana*). M'ho vaig passar de primera, conscient, això sí, que atemptava contra una de les regles bàsiques de l'ars traductòria: la versemblança. De tota manera, és una qüestió en què els experts no s'han posat d'acord, tal com es pot comprovar a l'excel·lent tesi doctoral de Caterina Briguglia, *La traducción de la variación lingüística en el catalán literario contemporáneo* (editada per la UPF).

Idiolectes. En Camilleri ha dut al paroxisme un personatge clàssic de la literatura, el babau, especialitzant-lo en el pitafi verbal. El seu es diu Catarella i és l'encarregat de la centraleta de la comissaria de Vigata. A més de trabucar sistemàticament els noms de persona (tècnicament, al·lolàlia: Sozio Melato per Ponzio Pilato), l'insigne Catarella fa derivacions inexistents, repeticions («personalment en persona» és la seva insígnia) i nyaps lingüístics en general, que obliguen a l'esforç extra d'inventar-te píflies i falsos derivats en català. Com que la majoria de les catarellades són *lapsus linguae*, les nombroses aparicions d'aquest personatge han acabat donant peu a un idiolecte, el catarellès, que propicia diàlegs com aquest: Catarella: «Menstre, això serà dificilimíssim.» Montalbano: «Per què?» C.: «Perquè hi ha el pas del bord.» En Montalbano va quedar parat. Quin pas? Quin bord? M.: «Escolta, xato, de què putes em parles?» C.: «Mireu, quan algú no vol que algú li miri les coses íntimes que hi té dins [es refereix a l'ordinador], hi posa el pas del bord.» Ara sí que ho va entendre. M.: «Un password?» C.: «Que no és el que he dit? Exactament això. I si no li dius la paraula contra seny, el bord no et deixa fer el pas.»

Errates, a fe. El comissari Montalbano té una minyona analfabeta, l'Adelina. Quan li ha de deixar dita alguna cosa, l'hi posa per escrit. Amb la peculiaritat que escriu exactament tal com parla, «mesumenyx axí, ca seria unamanera dereproduí al ca pudriem anomenà adelinès». El súmmum de l'agramaticalitat,

tanmateix, el trobem a *No sabeu pas*, una mena de diccionari sobre la vida del capo Bernardo Provenzano. El punt fort del llibre és la reproducció facsímil de les notetes escrites a màquina amb què l'home més poderós de Sicília després de Totò Riina es comunicava amb els seus homes. Tractant-se d'un semianalfabet, els paperets d'en Provenzano estaven farcits d'errades d'ortografia, de morfologia i de puntuació. A partir de la premissa que el lector català té tant de dret com l'italià a fer-se càrrec de la mena de persona que va dirigir una organització tan poderosa, vaig traduir les notes intentant reproduir les errades que faria un senyor català de les mateixes edat, posició social i formació. Un exemple: «He rebut den Pino, (Abocador). Men-carrega, que et felicitis les Pasques enviante Aff. Salutacions, i mha enviat, un tortell per tu que ja the enviat, deseguida que lhe rebut.» El resultat va ser una fatiga indescriptible i una descoberta: hi ha una cosa més pesada que corregir faltes dels altres, que és inventar-se'n de noves.

De propina. En Camilleri és un juganer. No hi ha novel·la que, a més de tots els recursos lingüístics esmentats, no se n'empesqui cap de nou. A *El primer cas d'en Montalbano*, les inicials del cognom de cinc homes assassinats (Ennicello, Contrera, Contino, Ottone i De Dominici) formen l'acrònim *ECCO D(IO)*. A la traducció, doncs, els morts van canviar de nom, tot i ser igualment italians (Aliquò, Quaresma, Umbro, Inzerillo i De Dominici) per confeir AQUÍ D(ÉU). No es podia traduir *ecco* per 'vet-ho aquí' perquè com és lògic no podia modificar la xifra de víctimes. A *Les ales de l'esfinx*, en Montalbano se'n fot del comandant enviant-li una comunicació en vers per demostrar que l'altre és tan ruc que no se'n adonarà; em va tocar, doncs, empescar-me un poema respectant la mètrica i l'estructura de l'original. Finalment, un altre ensopec clàssic és el del refrany: quan el narrador diu que el comissari "*Aviva un core d'asino e uno di lione*", òbviament no pots dir que «Tenia un cor

d'ase i un de lleó», perquè el lector català, encara que en compregui el sentit, no hi reconeixerà el to especial que tenen les dites populars. Si estàs de sort, com en aquest cas, podràs recórrer a l'equivalent: «Volia i dolia». Si no, et passarà com a **La pista de sorra**, quan distorsiona el conegut «*Una mela al jorno / leva il medico di torno*» («Una poma al dia manté el metge ben lluny») per confeir aquest: «*Cento farfanterie al jorno / levano le fimmine di torno*». No tindràs més remei que inventar-te'l (i no cal dir que mantenint la rima): «Excuses a devessall, dones al carall».

El traductor de novel·la negra

Jordi Cussà

Introducció:

A mi les etiquetes dels gèneres no em fan ni fred ni calor. Segurament perquè el que més valoro d'una obra és la forma, o sigui com és escrita, i el contingut per tant queda implícit en aquesta premissa.

Si parlem de novel·la negra, el ventall abasta des del geni que la va parir, Edgar Allan Poe, fins als mercenaris que actualment la prostitueixen arreu del món. Al mig, hi podem trobar una amanida variada: autors amb trames esplèndides i poca cura estilística, com Agatha Christie o Frederick Forsyth, paisatgistes amb un esquema psicològic notable com Graham Greene, John

JORDI CUSSÀ (Berga, 1961). De les traduccions professionals, més de quaranta actualment, val a remarcar dos volums de contes de Patricia Highsmith, *Fight Club* i *Rant* de Chuck Palahniuk, *Summer Crossing* de Truman Capote, *The Boy in the Stripped Pijama* i quatre títols més de John Boyne, a més d'un recull amb totes les lletres de les cançons de Lou Reed titulat *Pass Thru Fire*. Com a escriptor ha publicat vuit novel·les: *Cavalls Salvatges*, *La serp* (finalista Leandre Colomer 2000) i *L'afil sacrificat* (premi Fité i Rosell 2002); *Apocalipsis de butxaca* i *La novel·la de les ànimes, Clara i les ombres; El noi de Sarajevo* (XI premi dels Lectors de l'Odissea) i *A reveure, Espanya*; un recull de poesia, *SensAles* i un altre de relats, *Contes d'onada i de tornada*.

Le Carré, Georges Simenon o Manuel Vázquez Montalbán, i cuques estrambòtiques com Patricia Highsmith i Truman Capote, que d'alguna manera van re-evolucionar o fins assassinar el concepte. I tot és novel·la negra per més que, obra per obra, autor per autor, no és pugui ni comparar ni considerar en un mateix conjunt.

Apunt d'autor:

Si agrupéssim totes les novel·les que he llegit, probablement les *negres* serien majoria, però tot i haver publicat vuit novel·les pròpies, mai no he escrit «encara» allò que en diuen una *novel·la negra*. Val a dir que tant *L'alfil sacrificat* com *Apocalipsis de butxaca* en tenen molts elements, i que l'última, *A reveure, Espanya* és sens dubte un *thriller* si bé sense assassinats. La meua opinió, subjectiva i endogàmica, és que l'estil no els ho permet. De fet, crec que actualment les novel·les de gènere es busquen amb premeditació, més que no es troben per inspiració, des d'*El nom de la rosa*, a la banda alta, fins a *El codi Da Vinci*, a la banda vil. També hi ha espècimens que escapen qualsevol esquema com *Crònica de una muerte anunciada*, obra fabulosa de Gabriel García Márquez en què l'enigma és precisament que no hi hagi cap enigma. Com a *Hamlet*, d'altra banda.

La pinzellada em ve pintada per remarcar amb un traç que, de fet, molts dels elements que actualment considerem intrínsecs de la novel·la negra ja són presents als clàssics remots.

A *La Il·líada*, la rel mare de totes les rels, el rapte d'una dona bellíssima i casada és un punt de partida molt de novel·la negra, sobretot si el marit estafat és un rei altiu germà d'un rei ambiciós. I l'astúcia del cavall d'Ulisses a Troia és una trampa digna de James Bond. També a *L'Antígona* de Sòfocles les maquinacions de Creont (semblants a les de Iago) són dignes i pròpies de Moriarty, i l'esquema mental de Hamlet, ahora lúcid i

voluntàriament desequilibrat, se m'acut un antecedent del cervell terrible de Sherlock Holmes.

Per enllaçar, permeteu-me una anècdota. Fa anys, mentre traduïa un text d'Agatha Christie de dia i treballava en una novel·la pròpia de caire històric de nit, vaig descobrir que un personatge del segle IV pretenia assassinar el promès de la seva germana amb verí per heretar la fortuna i no vaig eliminar la idea, perquè formava part del procés d'escriptura, sinó ajustar-la a la mesura del projecte inicial perquè no el deformés. Amb això voldria il·lustrar, un cop més, que la novel·la negra no té perquè entendre's dissociada de totes les altres novel·les que es fan i es desfan. Tot és música, xifrada en lletres.

Les traduccions

Agatha Christie:

Sols em queda afegir que l'havia llegit molt, potser massa, i les que m'agradaven més, diverses i reiterades vegades. Encara penso que té una dotzena de títols que es podrien emmarcar. La llàstima és que ella mateixa no els valorés i realcés en el pla literari, i la prova, personalment, és que gairebé no recordo res de les que vaig traduir. Tret que la trama, això sí, al capdavant tenia ganxo.

Patricia Highsmith: Recull de contes inèdits

Aquesta autora té el millor de les dues ribes. Sap trobar i descabdellar filigranes magnífiques (*Estranys en un tren*, *Ripley* o *La cel·la de vidre*) però també escriure amb talent, psicologia i domini del registre. Fins al punt que, en els dos volums que vaig tenir l'honor i el goig de traduir, sovint fins al desenllaç no sabia si el conte de torn s'inclinaria cap a la *negra*, la *vermella* o la *grisa*. Però la forma i l'interès sempre eren de molta alçada.

John Le Carré: *La cançó dels missioners*

Com a lector, en podria recomanar uns quants títols, gairebé referencials. Com a traductor, *La cançó dels missioners* em va sorprendre molt: semblava profundament documentada, molt ben dibuixada en un àmbit com el del Congo, i treballada a consciència en la construcció dels personatges, però en canvi hi havia alguna cosa de la trama, precisament en allò que sol excel·lir, que no em va acabar de fer el pes. No oblidem, en tot cas, que la lectura d'un traductor ve matisada per la traïció mateixa.

Donna Leon: *La noia dels seus ulls*

Molt entretinguda. Com una escapada a Venècia, entre gent de Venècia de textura molt humana, a vegades massa, va aconseguir fer-me oblidar que... estava traduint una novel·la negra. No en conec res més, però m'han dit que té títols esplèndids i no descarto capbussar-m'hi una tarda calorosa d'estiu.

Truman Capote: *Creuer d'estiu*

Creuer d'estiu és, probablement, el repte més exquisit i difícil que he viscut com a traductor. Tot i que els personatges aviat apunten desgràcia, fins al penúltim capítol el registre no «sembla» pas de novel·la negra. Llavors fa un gir brusc cap a un viarany que hi podria abocar, però finalment l'autor avorta el projecte en tots sentits. Llàstima perquè, formalment, aquestes pàgines de Capote consten entre les més boniques que he llegit i traduït.

Capote, en tot cas, em porta a una penúltima hipòtesi. Sense ambició crítica, se m'acut que Capote va arribar a la conclusió que, per arribar al públic a gran escala, li calia ajustar la tècnica formal (ja evident a *Breakfast at Tiffany's* i a una perla no tan coneguda com *Other voices, other rooms*) a una estratègia d'escala planetària: la *novel·la negra*. El toc genial de l'obra de referència, *A sang freda*, és que renuncia de rel a l'enigma (igual que

Hamlet, un cop més), i engendra el misteri en el teixit de la narració dels esdeveniments. O sigui, allò que en diem la forma i en realitat ho és gairebé tot. Personalment almenys.

La llibertat de l'escriptor

Teresa Solana

La majoria de les llengües del nostre entorn no tenen cap mena de problema a l'hora d'incorporar en els textos de creació literària paraules i expressions que reflecteixen l'ús que els parlants fan de la llengua sense que ni crítics ni lectors se n'escandalitzin. Reproduir els barbarismes, els calcs sintàctics i les incorreccions gramaticals dels parlants forma part del joc literari des dels inicis mateixos de la literatura, i als escriptors se'ls pressuposa la llibertat de poder jugar amb la llengua més enllà de la rigidesa que imposa la convenció de les normes que dicten les acadèmies sense necessitat d'haver d'emprar cursives ni cometes que posin de manifest les formes incorrectes que apareixen en els textos. Ni els lectors ho necessiten ni és la

TERESA SOLANA (Barcelona, 1962) és llicenciada en Filosofia per la Universitat de Barcelona, on també va cursar estudis de Filologia Clàssica. La seva activitat professional ha estat centrada en el camp de la traducció literària. Ha dirigit la Casa del Traductor a Tarassona i és autora d'articles i assaigs sobre traducció. L'any 2006 es va donar a conèixer com a novel·lista amb *Un crim imperfecte*, que va obtenir el premi Brigada 21. Posteriorment ha publicat el recull de contes *Set casos de sang i fetge i una història d'amor* (2010), i les novel·les *Drecera al paradís* (2007) i *Negres tempestes* (2010), que ha rebut el III Premi Crims de Tinta. Les seves novel·les s'han traduït a l'anglès, l'alemany, el francès, l'italià, el castellà i el romanès.

funció de la literatura ser un manual al servei de les acadèmies de les llengües. El joc de la ficció és una altra cosa.

En català, però, les coses van d'una altra manera. La justificada preocupació pel futur del català –preocupació que comparteixo– fa que alguns argumentin que reflectir en els textos de ficció el que sovint s'anomena «català popular» no té sentit perquè, en realitat, el «català popular» no existeix. Perquè, què és el «català popular», pregunten? El que parlen els habitants d'un poblet remot dels Pirineus? El que hom pot escoltar en una petita ciutat de les terres de l'Ebre? A Lleida? A Barcelona? I, en el cas d'una gran ciutat com Barcelona, el català de quins districtes, de quins barris, de quins carrers? La diversitat de dialectes, subdialectes, sociolectes i cronoclectes és tan gran –afirmen– que no es pot parlar de «català popular»: en realitat, el «català popular» només seria un català dolent, pobre, i en conseqüència no cal incorporar-lo a la tradició literària.

Des d'un punt de vista estrictament formal, tenen raó, com la tenia Zenó quan afirmava que la tortuga guanyaria sempre a Aquil·les en una cursa en la qual el guerrer donés avantatge al rèptil. Però, com succeeix en l'argument del deixeble de Parmènides, una cosa és el raonament –que en ambdós casos és aporètic i té l'objectiu de provocar, mitjançant la pròpia lògica interna del llenguatge, una paradoxa que qüestiona o nega el món sensible– i, una altra, la realitat. L'argument del deixeble de Zenó és impecable, però, en el món sensible, sabem que la tortuga no guanyaria la cursa. En la Catalunya contemporània, qualsevol persona amb orella pot constatar que el català que parla la immensa majoria de catalanoparlants és sensiblement diferent del que empen les elits culturals i intel·lectuals (que no econòmiques) del país, i que aquest català *diferent* té alguns trets comuns que passen per un ús simplificat dels pronoms febles i la incorporació de calcs sintàctics i paraules i expressions castellanes traduïdes o adaptades fonèticament al català.

Segurament la confusió prové del fet que l'expressió «català popular» no fa referència, com intuïtivament podria semblar, al català que utilitzen les «classes populars» per expressar-se. El «català popular» no és un sociolecte, perquè funciona transversalment. Per dir-ho ras i curt, és, bàsicament, un català esquitxat de castellanismes. D'aquí que alguns diguin que no és català.

En un món (suposadament) ideal, el «català popular» es correspondria amb el sociolecte de les classes populars catalanes: un català correcte des del punt de vista normatiu però en el qual hi trobaríem expressions populars genuïnament catalanes que denotarien l'ascendència social dels parlants. En aquest món (suposadament) ideal, una persona que es moguéss en els cercles de l'alta societat diria alguna cosa com ara: «La bossa de mà que la meva senyora s'ha comprat a Hermès és molt maca», mentre que la immensa majoria segurament diríem: «La bossa de mà que la mestressa s'ha comprat a la botiga dels xinesos fa molta patxoca». Però com que no vivim en un món ideal, és més fàcil que escoltem, respectivament: «El *bolso* que la meva dona s'ha comprat a Hermès és molt maco» i «El *bolso* que la meva dona s'ha comprat a la botiga dels *xinos* és molt *xulo*». (Per descomptat, alguns considerarien encara millor: «La bossa de mà que la mestressa s'ha comprat a *la botiga del barri de tota la vida* fa molta patxoca». Però això són figures d'un altre paner).

El segon argument que s'utilitza per defensar que el «català popular» ha de quedar al marge de la tradició literària és que és una llengua que està en perill. El fet de traslladar al llenguatge literari paraules i expressions que no són genuïnament catalanes –la principal característica del «català popular», en realitat– afavoriria la desaparició del català en un moment i un context en els quals la nostra llengua pateix el risc real de ser engolida pel castellà. Reflectir el «català popular» en les novel·les o les traduccions –afirmen– és donar carta de naturalesa a la corrupció

i l'empobriment de la llengua. És una manera d'intentar acabar amb el català des de dins. La quinta columna. Els traïdors.

Això també és discutible. Si del que es tracta és d'evitar que el català desaparegui dels carrers, entestar-se a negar l'actual divorci entre el català que parla una certa elit i la resta (o una immensa majoria) de catalanoparlants potser no sigui el millor camí. Acusar els catalanoparlants de no parlar bé la seva llengua, que l'empobreixen quan hi introdueixen paraules o expressions castelles en les converses, que malmeten la gramàtica, que no saben utilitzar correctament els pronoms febles, en definitiva, que la traeixen i la corrompen amb el mal ús que en fan, no sembla l'opció més intel·ligent si el que es pretén és estimular l'ús social del català, especialment entre els més joves. No oblidem que les normes acostumen a dictar-les senyors acomodats (i algunes poquíssimes senyores), d'una certa edat, d'una cultura i un estatus social, mentre que qui proporciona vitalitat a les llengües són majoritàriament els joves. Si les noves generacions decideixen continuar parlant en català –encara que sigui aquest català que alguns consideren *imperfecte*–, el català no desapareixerà.

Tots sabem com i per què s'ha produït aquesta contaminació (personalment, a aquestes altures prefereixo la paraula «transvasament») de paraules i expressions castelles en el català. No cal insistir-hi. La qüestió, però, és que ens agradi o no aquesta contaminació ja forma part de la història de la nostra llengua. És la petja que ens ha deixat la Història, sobretot entre les classes populars catalanoparlants que, durant el franquisme, no van tenir l'opció que va tenir la burgesia barcelonina d'educar els seus fills en algunes poques escoles selectes, tolerades pel règim, on s'ensenyava català. Unes classes populars que, cal no oblidar-ho, van decidir continuar parlant en català malgrat l'ambient hostil i repressiu de la dictadura, en la majoria dels casos sense saber ja llegir-lo ni escriure'l. El seu també va ser un esforç

heroic pel que fa a la supervivència de la llengua: si només hagués depès dels homes i dones de lletres, a hores d'ara segurament tindríem una gran literatura però una llengua morta. I menystenir totes aquestes generacions de catalanoparlants perquè el seu català no és com van decidir que havia de ser el català un grup de savis eminents és, si més no des del punt de vista de la gratitud, injust.

Demandar als escriptors que s'inventin una realitat que no existeix i que descriguin en les seves novel·les una societat on tothom, des del catedràtic de filologia fins al senyor que escombra els carrers, parla el mateix bon català normatiu, és limitar la seva llibertat de creadors. Exigir-los que s'inventin uns registres «populars» amb l'esperança que els lectors els faran seus quan, en realitat, tenim pocs lectors en català perquè sovint la pròpia llengua s'erigeix com a obstacle, no contribueix a solucionar el problema, sinó a agreujar-lo. Podem discutir si el fet que les senyores diguem *bolso* enlloc de «bossa de mà» i que els senyors s'apoderin sempre del *mando* i no del «comandament» portarà a la desaparició del català. Personalment crec que no. En qualsevol cas, el que no es pot demanar als escriptors és que s'autocensurin i que, per no despertar les ires dels guardians de la norma, foragitin les classes populars catalanes de l'àmbit de la ficció literària atès que no poden reproduir la seva manera de parlar, o que es vegin obligats a deformat-los la veu fins a tal punt que als lectors els resulti impossible l'exercici de suspensió de la incredulitat que sempre requereix la literatura.

Però que ningú no s'equivoqui. El fet de no renegar del «català popular» no és incompatible amb estimar la llengua i estar a favor de la immersió lingüística a les escoles. No és incompatible amb aplaudir la quota del català als cinemes, amb empenyar-se amb els jutges que es neguen a jutjar-nos en català, amb fer pedagogia quan viatgem a l'estranger i explicar –perquè sempre hi ha algú que ho pregunta– que els escriptors catalans

que escriuen en castellà *no* estan perseguits a Catalunya. Fins i tot no és incompatible amb votar «sí» en un referèndum per a la independència. Com tampoc no és incompatible amb la tasca de recuperar paraules i expressions genuïnament catalanes, d'inventar-ne altres de noves a partir del català i d'estimular la lectura dels nostres clàssics, aquí i més enllà de les nostres fronteres.

